

»SKRAJNOSTIMA« ALI »SKRAJNOSTMA«?

Slovnica uči, da se D. I. du. v tipu *nit* glasi *nitma*, torej tudi: čednostma, hitrostma, jesenma, kokošma, kopelma, lastnostma, ljubeznivostma, lučma, mišma, možnostma, narodnostma, obrtma, piščalma, pomladma, posestma, povestma, skrajnostma, skrivnostma, smrtma, umetnostma, zapovedma, znanostma itd.

V zadnjih letih sem si izpisoval iz tekstov, ki sem jih prebiral, oblike D. I. du. samostalnikov tipa *nit*. Izpiskov ni veliko, ker se dvojninske oblike sploh bolj malo rabijo, v vseh pa so zapisane s končnico -ima: »tema dvema ustreznima lastnostima« (Delo, 5. 4. 1964, članek Sedemdesetletnik na slavistiki); »se lovim med dvema možnostima« (Konjar, Vrni se življenje. CZ 1959, 32—33); »s tema dvema možnostima« (Bullock, Hitler. CZ 1963, 149); »Američani so izbirali samo med dvema možnostima« (Delo, 5. 11. 1964, uvodnik); »omahovanje med dvema možnostima« (B. Borko, Srečavanja z antiko. N Razg 1965, št. 5, str. 98); »Spor med obema narodnostima« (Delo, 15. 10. 1962, članek 150.000 Flamcev demonstriralo); »med obema narodnostima« (Jeri, Tržaško vprašanje. JiS 1964, 224); »Nekako v sredi med obema skrajnostima (France Vodnik, Črtice, novele, povesti. DS 1933, 84); »med dvema skrajnostima« (Josip Vidmar, Kritike. DZS 1951, 80); »je treba izbirati med tema dvema skrajnostima« (Delo, 30. 9. 1962 v članku Bodočnost radia in televizije); »med obema skrajnostima« (Mira Miheličeva, Otok in struga. SM 1963, 151); »tema dvema skrajnostima« (Delo, 10. 2. 1965, govor Mateja Bora).

Anketiranje posameznikov, na katere sem se obrnil, je potrdilo, da se današnji jezikovni čut brez omahovanja odloča za obliko na -ima.

Tako se najdemo pred vprašanjem, kaj je vzrok, da se slovnica in jezikovna praksa razhajata, in kateri obliki naj bi dali prednost.

Slovnica loči tri sklanjatve nekdanjih i-jevskih feminin: *nit*, *misel* in *reč* (*kost*). Prvi dve se med seboj le malo razlikujeta: v D. du. in I. vseh treh števila. Druga ima v N. sg. vedno polglasnik v zadnjem zlogu. Značilnost tretje sklanjatve je proti prvima dvema premeščenost akcenta in akcentuiran ozek končniški *e* v D. L. I. du. in D. L. pl. V I. sg. in pl. ima sklanjatev tipa *misel* dvožložno končnico, drugi dve sklanjatvi pa enožložno.

Te razlike so nastale v zgodovinskem razvoju slovenščine iz prvotno enotne i-jevske sklanjatve ženskega spola pod vplivom akcentskih razmer in analogij (gl. Ramovš, Morfologija, 62 sl.), in slovenske slovnice v večji ali manjši meri na te razlike med njimi tudi opozarjajo.

Po drugi strani pa so bili v teh novo nastalih sklanjatvah in v okviru posamezne sklanjatve možni medsebojni vplivi in izravnavanja. Nekateri samostalniki se lahko sklanjajo po zgledu *nit* in *reč* (četr, kokoš, luč, oblast, obrt, obrv, postrv idr.). V tipu *nit* in *misel* je v vrsti sklonov končniški *i* etimološko upravičen, tako da ga naša jezikovna zavest občuti kot značilnost sklanjatve. Iz takih sklonov se je potem razširil na večino drugih, kjer po tako imenovanem Havlikovem pravilu ni bil upravičen: v I. sg. *mislijo* (toda *nitjo*), iz *-bjo; v I. du. pl. *mislima*, *mislimi*, iz *-ьма, *-ьми; vrsta slovnice 19. stoletja navaja tudi v tipu *nit* za I. pl. obliko na -imi: Kopitar 1808, Vodnik 1811 in Šmigoc 1812 *živalimi* (-mi, -i), Murko 1843 in Muršec 1847 *nitimi* (-mi, -i), Janežič 1864 in 1876 *nitimi*, Levstik 1866 *živalimi*, Sket (Slovenisches Sprach- und Ubungsbuch) 1879 *nitimi/nitmi*, Janežič-Sket 1889 in 1894 *nitimi* (-mi); namesto pričakovanih končnic *-om, *-oh v D. L. pl. je v tipu *nit* in *misel* posplošena oblika z i-jem, medtem ko je v tipu *reč* (*kost*) končnica -ëm, -éh (ter v dvojini D. I. -ëma, L. -éh), ki je bila po dokaj komplicirani poti izposojena od nekdanjih o-jevskih maskulin (prim. Ramovš, o. c., 64 sl.). Posploševanje končniškega i-ja je v nekaterih sklonih hkrati odpravljalo težavnejšo izgovorljivost, ki jo je povzročil izpad šibkih redukcijskih vokalov.

Sklanjatev i-jevskih feminin je torej doživela nekaj sprememb, med katerimi so imele tiste, ki jih slovnicearji često imenujejo regularne, razmeroma majhen vpliv. S to ugotovitvijo lahko zdaj preidemo k jedru našega problema.

Oblika *nitima* v D. I. du. ni živa samo v današnji jezikovni praksi, ampak jo poznajo tudi vse starejše slovnice*, v kolikor pod vplivom narečja ne zamenjujejo končniškega -i- za kak drug vokal: Kopitar 1808, Vodnik in Franul 1811 *živalima*, Šmigoc 1812 *živalima*, Metelko 1825 *žavalma* (proti *žavalmə* v I. pl.) in 1830 *nitəma* (proti *nitmə* v I. pl.), Murko 1832 in 1843, Muršec 1847, Janežič 1854, 1857, 1864 in 1876 vsi *nitima*, Levstik 1866 *živalima*, Končnik 1870, 1883 in 1892 *nitima*. Sket v svoji nemško pisani slovnici

* Bohorič ne pozna tega tipa, Pohlin in Gutsman pa nimata posebnih oblik za dvojnino.

1879 je prvi zabeležil obliko *nitma*, vendar poleg *nitima*. V izdajah Janežičeve slovnice ima sprva (1889 in 1894) *nitima (-ma)*, kasneje (1900, 1906 in 1911) pa *nitma (-ima)*. Šuman 1882 navaja obe obliki. Anonimna *Praktična slovnica ... za samouke* (Trst 1917) je bila v času izida z obliko *znanostima* že osamljena. Breznikove in vse sedanje povojne slovnice pa imajo samo še *nitma*.

Z ozirom na prsl. končnico *-ьma bi pričakovali v slovenščini *nitma*. Od kod je torej oblika *nitima*, ki se ponavljá skozi vse starejše slovnice? Da bi si jo Kopitar sam izmislil in bi se potem mehanično prenašala iz slovnice v slovnico, ni dosti verjetno. Kopitar, Šmigoc in Murko celo pripominjajo, da je pri večzložnicah običajnejša oblika z -a-, in navajajo za primer *kokoš*: D. I. du. *kokošama*, D. pl. *kokošam*, I. pl. *kokošami* (*kokošmi*). Metelko natančno loči med *žavaləma*, *nitəma* in *žavalmə*, *nitmə*. Res je sicer, da niti Kopitar niti Metelko in drugi slovnikařji niso mogli dobiti oblike na -ima iz domače govorice, kjer so namesto dvojinskih oblik uporabljali množinske, pri čemer je treba upoštevati še moderno vokalno redukcijo. Toda v sistemu knjižne slovenščine ima D. I. du. v vseh samostalniških sklanjatvah dvozložno končnico (-oma, -ama, -ema) in ta predstava je bila in je v jezikovni zavesti izobražencev nesporno živa, v podporo pa ji je pridevniška sklanjatev: dolgima *nitima*. V nekaterih dialektih se je tip *nit* naslonil na a-jevsko deklinacijo. Take primere najdemo tudi pri protestantih (Ramovš, o. c., 64). Vendar vpliv te deklinacije, ki so ga nekatere slovnice zabeležile, v knjižnem jeziku ni prodrli. Očividno je bolj kot spol odločal občutek, da je vokal i karakterističen za vso sklanjatev tipa *nit*. Za to govori tudi oblika *nitimi*, *živalimi* v I. pl., ki je — kot smo videli zgoraj — v starejših slovnicaх zelo pogosta. Seveda pa tu ne smemo prezreti istočasnega vpliva tipa *misel*, v katerem je končnica -imi ostala do danes. Za obliko D. I. du. *nitima* je bilo nadalje odločilno razmerje med D. du. in pl., ki se v sistemu knjižne slovenščine dosledno vzdržuje: dvojniska oblika je enaka množinski + a: lipam+a, rakom+a, mestom+a, poljem+a, oračem+a, rečem+a — in prav tako *nitim+a*, ki ima še posebno oporo v isti samostalniški kategoriji: *mislim+a*. In ker se v vseh sklanjatvah D. in I. du. enako glasita, je tudi v tipu *nit* dativna oblika hkrati instrumentalna. Nasprotno pa slovenske sklanjatve v I. pl. nimajo razen končnega -i ničesar skupnega v strukturi končnic: lipami, raki, mesti, možmi, rečmi; zato je prvotna oblika I. pl. *nitmi*, ki so jo kot edino navajale sprva le redke slovnice (obe Metelkovi in prve Janežičeve), sčasoma obveljala. K temu je gotovo nekaj pripomogla podobna oblika tipa *reč* (*rečmi*).

Ravno postopno uveljavljanje oblike *nitmi* je povzročilo, da je Sket v svoji slovnici 1879 postavil paralelo dvojnic I. pl. *nitimi/nitmi*: D. I. du. *nitima/nitma*. Tako ima tudi še v svojih prvih izdajah Janežičeve slovnice, v kasnejših pa je z zamenjavo mesta dal prednost obliki na -mi/-ma: *nitmi (-imi)*: *nitma (-ima)*. V pripombi pravi, da »se samostalnikom z gibljivim e v dvojniskem dajalniku (orodniku) in v množinskem orodniku pritika sklonilo -ima in -imi, drugim deblom pa -ma in -mi, npr. s pesm-ima, z misl-imi, z gosl-imi; z oblast-mi, s čeljust-ma, s piščal-mi, z žival-mi.« To načelo je sprejel potem tudi Breznik v svoje slovnice, od Breznika pa sedanje slovnice.

Ker se je po dolgotrajnem omahovanju oblika *nitimi* končno umaknila obliki *nitmi*, je Sket čisto mehanično po razmerju *mislimi* : *mislima* (tj. razlika le v končnem vokalu) in po razmerju *nitjo* : *nitmi* (tj. enozložna končnica v I. sg. pl.) vzpostavil še *nitma*. S tem je nasilno podrl sistem, ki — sodeč po njegovi zakoreninjenosti v jezikovni praksi do današnjega dne — ni kazal nikake tendence po spremembi.

Ni dvoma, da je zmagi oblike *nitma* v novejših slovnicaх pripomogla historična gramatika. Po Havlíkovem pravilu, ki je bilo odkrito leta 1889, bi bila oblika *nitma* po onemiti šibkega redukcijskega vokala edino pravilna. Enako pravilna bi bila tudi oblika **mislima* (tj. pri samostalnikih s polglasnikom v zadnjem zlogu edninskega imenovalnika), kjer pa so slovnikařji zamižali, ker bi bil izgovor take oblike težavnejši. Zgoraj smo videli, da je nekdanja i-jevska sklanjatev v teku stoletij doživljala nekatere glasoslovne spremembe. Povzročilo jih ni samo Havlíkovo pravilo, ampak tudi drugi faktorji, ki so bili včasih v tekmi z njim močnejši. Nobenega razloga ni, da bi se ravno v D. I. du. ozirali na Havlíkovo pravilo, če smo v nekaterih drugih oblikah iste sklanjatve sprejeli dejstvo, da niso v skladu z njim (glej zgoraj). Ne moremo vendar spreminjati jezika, da bo potrjeno neko pravilo.

Za obliko *nitima* govorijo torej tale dejstva: dvozložnost D. I. du. v vseh sklanjatvah, razmerje D. pl. + a = D. I. du. v vseh sklanjatvah, i kot karakteristični vokal tipa *nit*, oblika na -ima pri femininah na konzontan s polglasnikom v zadnjem zlogu N. sg. (*mislima*) in kot posledica vsega tega ustaljena jezikovna praksa, ki so jo kodificirale vse starejše slovenske slovnice

Za obliko *nitma* govori razmerje mislimi, mislima : nitmi, nitma, enozložnost končince I. vseh treh števil, Havlikovo pravilo, novejša slovnice in morda še delna naslonitev na dialekte z moderno vokalno redukcijo.

Na podlagi sodobne teorije knjižnega jezika se bomo ob tehtanju dejstev, ki govorijo v prid eni ali drugi obliki, brez težav odločili za *nitima*, torej tudi za lastnostima, možnostima, narodnostima, skrajnostima itd. Za takšno odločitev bi bilo že dovolj, da zanjo govori današnja jezikovna praksa, splošna knjižna raba te oblike.

Boris Urbančič

PREŠEREN V ČEŠKI LITERATURI

Skromna oprema in obseg knjižice* nikakor nista v sorazmerju z njeno vrednostjo. Delo našega rojaka dr. Otona Berkopca se dostojno uvršča med knjige slovenskih prešernoslovcev. Prav zaradi svoje specifičnosti pa je še toliko bolj pomembno, saj je prvi obširnejši dokument o tem, kako je soroden, slovanski narod sprejemal delo našega največjega pesnika.

Berkopec je predvsem bibliograf. To je ostal tudi tukaj. Toda če je kritika njegove prejšnje knjige** izzvenela v rahel očitek, da daje avtor le bibliografijo, in pograšala uvodno študijo, moramo povedati, da je s tem delom nakazal idealno združitve bibliografa in literarnega zgodovinarja v eni osebi. V tridesetih letih sistematičnega zbiranja gradiva, kot pisec skromno ugotavlja, se mu je vzporedno z bibliografijo izoblikovala tudi sintetična študija o tem, kako so Čehi predstavljali in prevajali Prešerna. V njej spremlja slovensko-češke literarne stike od prvih začetkov, navaja vrsto Čehov, ki so pisali o Prešernu in prevajali njegove pesmi, ter kritično ocenjuje njihovo delo. Področje, ki je bilo doslej v literarni zgodovini razmeroma dosti obdelano, namreč zanimanje Čelakovskega za slovensko literaturo in njegov članek o Prešernu, razširi in dopolni z analizo odmevov, ki so jih obrodila njegova prizadevanja za Prešerna med Čehi. Skupaj s Šafaříkovo oceno Prešernovih pesmi je bil ta članek Čehom dolga leta edini vir informacije o našem pesniku. Boleča, a vsakomur, ki pozna Prešernovo usodo, razumljiva, je Berkopčeva ugotovitev: »Krivda za to, da niso Čehi kaj več pisali o največjem slovenskem pesniku, je v veliki meri tudi na nekaterih Slovencih, ki so imeli priliko utirati pot v svet najboljšemu, kar je tedaj premogla slovenska književnost, pa tega niso storili po vsej verjetnosti iz osebnih razlogov.« Šele v šestdesetih letih sta se tema prikazoma pridružila Křížkova karakterizacija Prešerna v *Pregledu jugoslovanske književnosti* in Gebauerjev članek o Prešernu v Riegrovem *Slovníku naučnem*. Ves ta čas pa so nastajali številni prevodi Prešernovih pesmi, predvsem kot posledica zanimanja posameznikov za slovenski jezik in književnost. Slučaj je hotel, da je bil ravno avtor prvih prevodov veliki mojster verza Čelakovský. Prevajalci, ki so mu sledili in z večjim ali manjšim uspehom skušali preliti Prešernovo preprosto, a do kraja izbrušeno poezijo v svoj jezik, so bili večinoma umetniško mnogo prešibke osebnosti, da bi lahko ustrezno poustvarili pesnikov svet. Poleg pomanjkljivega znanja slovenskega jezika in težav z naglasom je prav to vzrok, da Čehi kljub številnim prevodom vse do danes niso dobili primerne knjižne izdaje celotnega Prešernovega dela.

Drugi del knjige je bibliografija, razdeljena na pet oddelkov: Rokopisi, Izvirna besedila pesmi, Prevodi, Članki in beležke o pesniku ter Prešeren v češkem leposlovju. Znotraj vsake skupine je gradivo razvrščeno po kronološkem zaporedju. Tak način je pregleden in olajšuje delo bralcu, ki ga zanima določeno obdobje. Abecedno razvrstitev prevajalcev in avtorjev člankov pa popolnoma nadomesti imensko kazalo. Vsa gesla so opremljena s kratkimi anotacijami.

Preverjanje gesel je praktično skoraj nemogoče. Avtorjevo ime nam je najboljša jamstvo za njihovo pravilnost in točnost. Omenila bi le napako, ki je očitno nastala med tiskom. To je datum Prešernovega slovenskega pisma Čelakovskemu (str. 19). Natisnjen je napačen datum 14. 3. 1932. Vsi viri navajajo letnico 1833, saj je to odgovor na pismo Čelakovskega, ki ga je Prešeren prejel šele konec leta 1832.

Hermina Jug

* Berkopec, Oton: France Prešeren v češki literaturi Ljubljana, Društvo bibliotekarjev Slovenije 1964. 48 str. 80.

** Berkopec, Oton: Česká a slovenská literatura, divadlo, jazykozpyt a národopis v Jugoslavii. Praha 1940.